

Եւ զագիր դին ազուններուն չընեսեմ»:

Այսպէս ըսաւ. եւ ունկընդրող խուռն ամբոխն ցետին խօսքերը ծափերով պանծացուց. վրէժխրնդրութեան լոկ զաղափարը մեղմեց Անոր սըրտին դառնութիւններն ու ցատոյթն: Ո՛րչ սընտրի զուր երգումներ: Պիտ՝ ընդհուպ Ողն հանեն մեծ յոյսն հակառակ արդիւնքներ, Ու նման կրօնով պիտի՝ ինչայ ինքը տապաստ Զեռքէն անոր՝ զոր ըսպաննել կը խորխտայ: Թարգմ. Հ. ԱՐՄԷՆ ԴԱԶԻԿԵԱՆ

ՀԱՅ ՅԵՂԸ

ԵՒ

ԴԱՍԱԿԱՆ ԴԻԻՑԱԶՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ¹

Երկար ժամանակէ ի վեր բանասիրութիւնը կը հաստատէ՝ թէ Հայերը սերած են փոխազացիներէ: Ոչ մէկ կարծիք աւելի հինն է միանգամայն աւելի նոր. Հերոդոտէն մինչև արդի գերմանացի լեզուաբանը նոյնը կը յեղեղեն. ճշմարտութեան կնիքն ունի՝ միայն իր պատմութեամբ. կրկնակի ուժեղ է. կը միացնէ աւանդութիւնն և քննադատութիւնը: Այդ տեսութիւնը սակայն չի խօսիր հայ ժողովրդեան սրտին. կ'ընդունուի աւելի անտարբերութեամբ քան կասկածանքով. վարժուած ամէն օր նոր և անծանօթ ազգէ մը սերելու — Հիտտիտ, Ուրարտացի, Միկենացի — Հայութիւնը հուսասար չէգողութեամբ կ'ընդունի փոխազացիներէ՝ ինչպէս ուրիշ ո՛ր և է ազգէ՝ ծագած ըլլալու լուրը. կը թողու Դր իր ազգութիւնը ըստ կամս փոխեն անցեալին մէջ, զոհ զայն ներկային մէջ պահպանելով: Բայց սխալ մ'է փոխազացիներու ցեղակցութեան խընդիրը նկատել իբրև քննադատութեան ան-

ցողական երևոյթներէն մին. անգիտանալ պիտի ըլլար այդ դրութեան անցեալն և հիմերը. զգացման տեսակէտով՝ ներելի չէ նոյնպէս անտարբեր մնալ, որովհետև եթէ ստոյգ է արդի գիտութեան եզրակացութիւնը, հայ ցեղը բարոյական ամենամեծ ոյժ մը պիտի գտնէ իր պատանեկութեան յիշատակներուն մէջ, տեսնելով զերը՝ զոր կատարած է մարդկային քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ: Դժբաղդաբար հայ բանասէրները ցարդ ձիրքը ունեցած չեն իրենց ճշմարտութիւնը այնքան համակրելի ընելու՝ որքան խորհնացին իր զրոյցը: Յետ ի մէջ բերելու վկայութիւններ և փաստեր ի նպաստ իրենց կարծիքին՝ կանգ կ'առնուն, առանց զգալու մեծութիւնը այն եզրակացութեան զոր կը բանաձևեն, առանց անդրադառնալու գեղեցիկ և մեծ համապատկերը որ կը ժպտի ցողին ետև՝ զոր կը պատեն:

Այս գրութեան նպատակը չէ Հայերու փոխազական ծագման մասին նոր մէճեր յարուցանել, այլ ցուցնել այդ տեսութեան արժէքը՝ ցեղական զգացման և գրականութեան տեսակէտով:

Որո՞նք են փոխազացիները որոնց ցեղակից կը նկատուի մեր ազգը. աշխարհի աւանանին ժողովուրդներէն մին՝ Սև ծովէն դէպ ի փոքր Ասիա յառաջող, որուն քաղաքակրթութեան և կրօնքի հետքերը մընացած են հնութեան ամենէն զարգացած ազգերու մէջ. ամենէն աւելի ծանօթացած է գրականութեան մէջ շնորհիւ իր մէկ փոքր համայնքին, Տրոյիոյ բնակչութեան: Վերջնոյս ճոխութիւնն և զարգացումը բանաստեղծական կեդոյթներ կը նկատուէին՝ ցորչափ հնախօսական պեղումները եկած չէին անուրանալի փաստերով զիրենք հաստատելու: Ուրեմն բանասէր մը երբ Հայերը փոխազացիներէ ծագած կը համարի՝ յայտարարած կ'ըլլայ առանց ո՛ր և է այլալոյթեան, թէ մեր նախնիքները էին այն ցեղէն՝ զորս երգած են Վիրգիլ և Հոմերոս, թէ մեր բարքն և տարազները եղած են անոնք՝ զորս դասական գրականութիւնը նիւթ ըրած է անմահ նկարա-

1. Վիրգիլի և Հոմերի աշխարհաբար Թարգմանութեանց առթիւ:

գրութեանց և յոյն գեղարուեստը իր քան-
դակներուն, թէ հայերէն լեզուն է այն՝ ո-
րով Հնկտոր իր հրաժեշտը կու տար Ան-
դրոմաքի, և թէ բնագիրը գտնելու հա-
մար այն հայհոյանքներուն զորս Տրոյիոյ
ռազմիկները կը գործածէին՝ պէտք է զա-
նոնք թարգմանել մեր օրագրապետներու
գործածած լեզուին:

Ինչպէս կը տեսնէք քննադատութիւնը,
որ ընդհանրապէս քանդիչ կը նկատուի,
աւելի բան մը կու տայ մեզ այս անգամ
քան Խորենացին՝ Բաբելոնի խառնակու-
թենէն ձանձրացած Հայկով, Հայ ընթեր-
ցող մը պէտք է Վիրգիլ և Հոմերոսը
կարդայ ինչպէս եւրոպացի մը, գրակա-
նութեան և արուեստի սիրով միայն, այլ
դիտելու համար Հոմերոսի մէջ անհատներ,
որ թերեւ իր ցեղակիցներն են:

Պէտք է խոստովանիլ թէ այս տեսա-
կէտը ունի անհաւանականութեան տարր
մը: Հակառակ է ան մեր բոլոր մտաւոր
վարժութիւններուն: Հին ցեղ մը կ'երեւա-
կայենք միշտ կղզիացած, զապախարակա-
նացած. անոր համեմատութիւնը նոր և
ծանօթ ժողովուրդի մը հետ՝ լոյս և մութի
փոփոխութիւն մ'է՝ աչքը շլացնող: Բայց
հինքուր դիւցազնական, կիսաստուածի նը-
կերացքի ստանալէ՝ երևակայութեան խաղ
մ'է. եթէ ամէն իր կը փոխուի և չի՛ կոր-
սուի, կարելի է ըսել թէ անհետացող
ժողովուրդ չկայ՝ այլ տարբեր անունով և
պայմաններու մէջ ապրող: Սակայն չա-
փազանց վատաճօրէն չյանձնուելու համար
գիտութեան՝ երևակայեցէք Հայերու Փոիւ-
զական ծագումը իբրեւ սոսկ ենթադրու-
թիւն մը զոր ներկիւ է ունենալ գեղեցիկ
յերես մը զոր թողլ տրուած է գործածել
ի նպաստ գրական հանդիքի: Մանօթ չէ՛
թէ աստղերու մէջ իրապէս բնակիչներ կան,
բայց այդ կարելութիւն մ'է, «հաւանա-
կանութիւն» մը. այդ բաւական է մեզ՝ ա-
նոնց նայելով երազանքի մէջ խնայու:

Վիրգիլ և Հոմերոսը իբրեւ հայ ցեղի
հետ անուղղակի աղբիւս ունեցող կար-
դալու համար՝ հայ ընթերցողին հարկ է
նախ իր հաւատը հաստատել, կրկին աչ-

քէ անցնելով բանասիրութեան փաստերը՝
ի նպաստ մեր Փոիւզական ծագման: Այս
մասին ամենէն ճոխ աղբիւրն է Հիպըը-
մանի Հայկական Քերականութիւնը որուն
արձագանգն է նաև Khatchi «Հին Հա-
յերու պատմութիւնը»:

Թիւեցնելու համար վկայութիւնները
զորս պարտք է կրկնել այսպիսի պարա-
զանքու մէջ՝ Հերոդոտ կ'ըսէ. (Է, 73).
«Փոիւզացիներու զենուզարդը կը նմանէր
Պափլագոնիացիներու ունեցածին, Ըստ
Մակեդոնացւոց, Փոիւզացիները Բրիգ կը
կոչուէին, ցորչափ Եւրոպա մնացին և ի-
րենց հետ բնակեցան... Հայերը զինուած
էին Փոիւզացիներուն պէս, որոնց զաղ-
թականութիւն մ'են. ասոնց երկուքին ալ
կը հրամայէր Արթուրմէս որ ամուսնացած
էր Դարեհի աղջկան մ'հետ». Եւրոքս.
«Հայերը Փոիւզիայէ եկած են և լեզուով
շատ կը փոխաբանեն»:

Հերոդոտի տեղեկութեան համեմատ Հա-
յերու նախահայրենիքը՝ ինչպէս Փոիւզաց-
ւոց՝ պէտք է ըլլայ Մակեդոնիոյ մօտ,
Թեսսաղիա. արդ Ստրաբոն կ'ըսէ (ԺԲ,
14). «Հայերու տարագր թեսսաղական է,
ինչպէս մինչև ծովուն հասնող պատմու-
մանը՝ որ թեսսաղական ողբերգութեանց
մէջ կը ներկայանայ... Ձիւղարժութեան
սէր մ'ունին՝ որ թեսսաղիայէն պէտք է
եկած ըլլայ»:

Պղատոն ունի Փոիւզաբնի մասին հե-
տաքրքրական վկայութիւն մը՝ զոր հան-
դիպած չեմ երբէք հայագիտական գրեթե-
րու մէջ, այլ միայն Ֆրանսական Արձա-
նագրութեանց Ալպարիսիայի Յուշարանի մը
(Mémoire), հատ. 47 էջ 101. «Պղա-
տոն կը հաւատէ թէ յունարէն լեզուն
շատ բացատրութիւններ ունի՝ որ հասա-
րակաց են նաև Փոիւզաբնի. Թերես Պը-
ղատոնի Փոիւզացիները Հոմերոսի և ող-
բերգակ բանաստեղծներու Փոիւզացիներն
են, այն է Միւսիա և Լիւդիա բնակողնե-
րը: Ինչ որ ինձ խորհել կու տայ թէ ա-
նոնք Միւս Գոիւզիոյ բնակիչները չեն՝ այն
է որ այս երկրի լեզուին մէջ Ըուրը Յնօթ
չէին կոչեր, այլ Βέδου, այս բառը սոյն

իմաստով՝ կը զանուէր Որփէնոսի բանաստեղծութեանց մէջ, իլլիւրեան թուրք գաւառաբարբառներուն մէջ՝ *voda* և *boda* կը նշանակեն նոյնպէս յոր»:

Յուշարանը կ'աւելցնէ հետագայ ծանօթութիւնը. «Պղատոն կ'ըսէ ընդհակառակն թէ քնք և քանի մը ուրիշ բառեր ծագումով յոյն չեն, այլ բարբարոս, թէ անոնք փոխաբայէն եկած են... Յայտնի է որ փոխաբայէն ալ քնքը այսպէս կը կոչեն. «... նոյնպէս Սծօք, Խճօք և ուրիշ շատ բառեր»:

Արդ Պղատոնի յիշած այս փոխաբայէն բառերու մէջ չկայ մին որ հայերէն չըլլայ միանգամայն. թէ՛ս բառը որ կը նշանակէր «Ջուր» Մեծ Փոփոկոյ մէջ կեցած է գետ բառի մէջ (գի և վ ի հանրածանօթ փոփոխութեամբ) վէտ վէտ (ալիք) բացատրութեան մէջ, և այլն: Սծօք վաղուց համեմատուած է արդէն յորի հետ, քնք հորի և Խճօք շառ բառի հետ: Հետաքրքրական է որ Պղատոն այս բառերը փոխաբայէն ներմուծուած կը համարի նաև յունարէնի մէջ:

Մեր նախնիք անվստահ են եղած միշտ Յոյներու աւանդութեան հանդէպ, որ սակայն այնքան պատուաբեր է մեզ, Հայկական անհատականութիւնը կ'երեւի այնքան պատուոյ հետամուտ չէ, որքան եզակիանութեան: Բաւական է իրեն առանձին ցեղ մ'ըլլալը, ինչ ալ ըլլայ անցեալը: Այս զգացմամբ է որ Հայոց նախնիքն գիտականները սկեպտիկ և հեգնական վերաբերմունք մ'ունենցած են հելլեն աւանդութեան նկատմամբ և զայն մերժած շրջանակի մէջ դնել: Բայց ուշադիր ականարկ մը բուսական եր ցուցնելու յոյն հեղինակներու վկայութեանց արժէքը. անոնք աւանդութիւն մը միայն չեն ներկայացներ, այլ փաստեր, ազգագրական, լեզուաբանական՝ արդի գիտնականի մը նման. արդ եթէ Յոյներ բեղնաւոր երեակայութիւն մ'ունէին առասպելներ հնարելու համար, բուսական սրամիտ էին իրականութիւնն ալ ճիշդ տեսնելու պարագային. չվստահինք երբ անցեալին վրայ խօսին, բայց

չարհամարհենք նաև երբ ներկայի մասին տեղեկութիւն կու տան. արդ Հայոց լեզուի և տարազի նմանութիւնը փոխաբայէնի հետ՝ երևոյթներ էին զորս պէտք է ճանչցած ըլլային ամենօրեայ փորձառութեամբ: Հակառակ այն եզակիան պատուոյն զոր իրոքստ Հելլենները — որոնց համար օտարները բարբարոսներ էին միշտ — կ'ընէին Հայերուն՝ զանոնք իրենց երբեմնի հայրենակիցներ նկատելով՝ մեր նախնի գիտնականներ նախընտրած են միշտ խորհնացւոյ հետ Հայութիւնը իր երկրի նախնիքն ժողովուրդը նկատելու: Բայց Ուրբատոսի արձանագրութիւնները՝ տարբեր ժողովուրդ մը յայտնելով Հայաստանի մէջ հաստատեցին յոյն աւանդութեան այն հաւատարմութիւնը՝ թէ Հայերը գաղթականութիւն մ'են. ուսկից եկած էր ան. լեզուաբանութիւնը — շնորհիւ առաջին անգամ Հիւպլանի — հաստատեց թէ հայերէնը կը պատկանի հնդկագերմանական՝ ոչ եթէ արեւելեան՝ այլ եարդպական խմբին, հետեւաբար Եւրոպիոյ մէջ պէտք էր եղած ըլլալ Հայոց նախահայրենիքը: Այսպէս գիտութիւնը քայլ առ քայլ յառաջելով՝ հանդիպեցաւ յունական աւանդութեան՝ ճիշտ միևնոյն կէտին մէջ: Նոյն իսկ հայ աւանդութիւնը՝ յունականին հակառակող նկատուած՝ իրմէջ ցոյց տուած փոխաբայէն տարբեր ինչպէս Արքանազ նախահօր անունը՝ որ փոխաբայէն ցեղի մ'անունն էր: Այսպէս յոյն հեղինակներու խումբին հանդէպ կը կանգնի ուրիշ մը՝ արդի գիտնականներու՝ որ նոյն իրողութիւնը կը հաստատեն. այսպիսիներ են՝ Հիւպլանէն յիշատակուած՝ Քրէշմեր. «Հայերը, որ ժամանակաւ փոխաբայէն ազգի մէկ ճիւղն էին և փոխաբայէն իւր նամի լեզու մը կը խօսէին՝ կը բնակէին Թեսալոյի հիւսիսային կողմը», և Մէլէր. «Թեսալոյի քարձր աստիճանաւ հաւանական է որ Փոքր Ասիոյ և Հայաստանի Հնդկագերմանները Թրակիայէն գացած ըլլան իրենց ուշ ժամանակի բնակատեղին» (Հիւպլ. Ա. էջ 399):

Այսքան փաստերը կարող են քաջութիւնը ընծայել հայ ընթերցողին՝ Հոմե-

բոսի ընթերցումը սկսելու եզական տրա-
մադրութեամբ մը:

Փոխգական առաջին դէմքը որ կը ներ-
կայանայ Հոմերոսի Երոբորդ երգին մէջ
— նախորդ թուարկումները ի բաց առ-
նելով — է Պարիսը, Հեղինէի առեւան-
գողը. Մենելաւի հետ մենամարտութեան
պիտի գայ:

Զոյգ ճակատներն երբ իրարու մօտեցան,
Տրովպացւոց կողմէն ելաւ նահատակ
Աստուածանման Պարիսն, որուն ուսին վրայ
կար ընծինի մը, կոր աղեղ մը և սուր.
Եւ ճօճելով պղղընձասայր զոյգ մը տէգ՝
Հրաւէր կու տար Արգիսի քաջերուն
Արհասարակ՝ որ գան չափուին իրեն հետ
Մենամարտիկ սարսափելի զուպարով¹:

Հակառակ այս «աստուածանման» երե-
ւոյթին պէտք չէ ռազմիկ մ'երևակայել
Պարիսը. անիկա ունի միայն գեղեցիկու-
թիւն, ստեղծուած է կեանք և գեղարուեստ
վայելելու:

Եւ քեզ պիտի չօգնէին ոչ քու քրնարդ,
Ոչ Աստղիկին ձիւքերը, ո՛վ խաղապիքը՝
Եւ ոչ գեղդ երգ քեզ փոշիին մէջ թաթխէր:

Մենելաւի հետ մենամարտելէն աւելի
կը սիրէ կեանքը փրկել ամբոխին մէջ: Ո՛ր-
քան նորութիւն հեթանոս դիւցազներգա-
կին քով: Պարիս մեր նախնի հեղինակի
մը յանձնուած՝ պիտի ըլլար վատ մը եր-
կրիս ամէն ախտերով ծածկուած. մարմը-
նացումը պիտի ըլլար տգեղութեան. Հո-
մերոս իրականութիւնը գտած է ներկա-
յացնելով զայն կեանքի ծաղիկներով այն-
քան շրջապատուած որ անկարող է հրա-
ժարելու անկից. կը մնայ ան համակրելի
և «աստուածանման»՝ հակառակ իր նկա-
րագրին: Կեանքի սէրը մեր ցեղի յատ-
կանիշն է. չէ զգացած մահուան հրապոյ-
րը, ատած է պատերազմը՝ ինչ որ լաւա-

գոյն միջոցը չէ իրապէս խոյս տալու ան-
կից: Բայց Պարիս, Հեկտորէն յանդիմա-
նուած, կռուին դաշտը կը դառնայ, կը
յաղթուի Մենելաւի, պիտի սպանուէր՝
եթէ Աստղիկը չծածկէր զինք թշնամիէն:
Որովհետեւ աստուածներու խումբ մը Փոիւ-
գացիներու կողմէն է, մանաւանդ սրամիտ
Արամազդը, որ չի՛ դադրել Յունաց օգնող
Հերան հեգնելէ: Մենամարտը պատերազ-
մին բաղդը պիտի վճռէր եթէ Փոիւգացիք
ուխտադրուած չհանդիսանային՝ մենամար-
տը պատերազմի վերածելով: Պատերազմի
տեսիլներուն մէջ՝ ուր Հեկտորի ու Ենէա-
սի դէմքերը երևան կու գան՝ Փոիւգական
մեհեան մը կը պատկերուի. աստուածային
պատգամ մը կ'ըսէ:

Հեկտոր, քաղաք զընա և իմ ու քու մօր
Ըսէ որ ինք տանտիկիներն՝ ամրոցին
Ծայրը ծաւի Աթենասի մեհեանին
Մէջ հաւաքէ, և բալլիքով բռնալով
Սուրբ յարկին գուռը, ծունկերուն վրայ զնէ
Գիսակագեղ Աթենասի՝ ամենէն
Մեծն ու չըքնաղը շղարներէն՝ զոր ունի
իր պալատին մէջ, և զոր շատ կը սիրէ
Եւ թող ուխտէ իր մեհեանին մէջ իրեն
Տասներկու հատ երիւշ զոհել մէկ տարու
Եւ դեռ տրմուղ...

Հեկտոր ո՛չ միայն դիւցազն է, ո՛չ միայն
իր զրահներու շքերտութեան մէջ կը շրջի
բանակին իր հոգին հաղորդելու, այլ կրօ-
նասէր Հոգի մ'է, աստուածներուն և հայ-
րենիքի սիրելի միանգամայն. մեր քրիս-
տոնէական շրջանին զօրավարներուն կը
նմանի: Զ երգին մէջ Փոիւգական արքու-
նիքի շքերտութիւնը կը տեսնենք:

Երբ Պրիամու չըքնաղ պալատը հասաւ՝
կամարակապ ու կոփածոյ սրահներու
վըրայ կեցած, և ուր կային սրբատաշ
Քարէ յիսուն սրկապալաններ՝ կառուցուած
Մէկը միւսին կից՝ ուր Պրիամու որդիներն...
կը ննջէին և դիմացն ալ՝ սրահին մէջ՝
կար տասներկու ուրիշ սենեակ, Պրիամու
Աղջիկներուն համար՝ կուածոյ քարերով,
Մէկը միւսին կից կառուցուած...

Այս պալատէն ելած պահուն է որ Հէկ-

1. Բոլոր կոլումները Հ. Ղազեկանի աշխարհաբար
թարգմանութեան են (Հոմերի Իլիական, Վենետիկ,
1911):

տոր կը պատահի իր տիկնոջ, քաղաքի ղրան մ'առջև.

կու գար նաժիշտն ալ հետն ի վեր՝ գրկելով
Գողտրիկ մանկիկը՝ Հեկտորի սիրասուն
Սնխոս ձագուկն, աստղի նրման գեղեցիկն,
Հեկտոր անոր Եվամանդրիկ կը կանչէր
Եւ ուրիշներ Ոստանիշխան, զի Հեկտորն
Ինքը միայն էր իլիոնը պահողն:
Սն մանուկին նայելով լուռ ժպտեցաւ.
Սնդրոմաքէն քովը կեցած կ'արտասուէր.
Բըռնեց ձեռքէն, տըւաւ անունն և ըսաւ.

Հրաժեշտի այս սրտաշարժ րոպէին է
որ Հեկտորի ամբողջ դէմքը երեւան կու
գայ. այդ վայրկենին կը խառնան իր հոգ-
ւոյն մէջ բոլոր զգացումները. ամուսնա-
կան, հայրական, փառքի և հայրենասի-
րութեան. նոյն վայրկենին է միանգամայն
որ ամենէն աւելի որոշ կը գծուի իր զրա-
հաւորի ուրուագիծը.

Այսպէս ըսաւ չըքեղն Հեկտոր և ձեռուին
Երկընցոց իր սիրուն զակին. բայց մանկիկն
Արձակելով սուր ճիչ մը ետ ծըռեցաւ
Գեղեցկամէջ ըստընտուին ծոցին վրայ,
Զարնուած իր սիրելի հօրը տեսքին
Եւ պըղնծէն ու ձիագէտ ցրցունքէն
Ահաբեկած, տեսնելով ճօճքն ահաւոր
Գլխանոցին զագաթէն, հայրը սիրուն
Եւ մեծարոյ մայրիկը վրան ժմտեցան:
Իսկոյն չըքեղն Հեկտոր հանեց իր գլխէն
Փայլակնացայտ կորդակն ու դուռ գայն գետին,
Եւ յետոյ գիրկն առաւ սիրուն իր ձագուկն,
Եւ զայն ձեռքին մէջ ճօճելով՝ արթնեց
Զևսին և միւս աստուածներուն և ըսաւ.
«Ո՛վ Զևս և դուք բոլոր անմահ աստուածներ
Բրէժ որ այս իմ քառակո ինձ պէս ըլլայ...
Այսպէս ըսաւ, և իր որդեակը տըւաւ
Իր սիրելի կընոջը ձեռքն, և անի
Զայն ընդունեց իր հոտանոյշ ծոցին վրայ
Արտասուախառն ժըպիտով: Յուզուեցաւ
Ամուսինն այն տեսարանէն, փայփայեց
Ձեռքովը զայն, տըւան անունն և ըսաւ...
... կինը սիրուն
Տուն գնաց ըստէպ ըստէպ ետին դառնալով
Ու թափելով առատահոս արցունքներ:

Երկար պիտի ըլլար և անկարելի հա-
մառտութեան մը մէջ հաղորդել այն հա-

մոյքը՝ զոր կը զգայ մարդ դասական դիւ-
ցազնեղբորութիւնները կարդալով այն գա-
լափարով՝ թէ իր ցեղի հեռաւոր ներկա-
յացուցիչներու քաղաքակիրթ շրջանին ա-
կանատես կ'ըլլայ: Անշուշտ Փոռլզական
անունները՝ յոյն ձեւի վերածուած՝ մեզ
անծանօթ կը հնչեն և զայնակեցուցիչ
են. Պրիամոս, Պարիս և Դարէս մեզ
նոյնքան ընդանի չեն որքան — օրինակի
համար, առանց համեմատութեանց — Վա-
հրամ, Վարազ, Դարեհ. բայց զուտ հայ-
կական անուններն ալ միշտ ճանաչելի
ձեւով չեն գրուած օտար՝ ոչ միայն բա-
նաստեղծական՝ այլ նոյն իսկ գիտական
գործերու մէջ, Դասական գրականութիւնը
հայ ցեղին հետ ուղղակի յարաբերութեան
մէջ զնելը՝ օգտակար պիտի ըլլայ կրթու-
թեան, գեղարուեստի, ազգային պատուոյ,
նոյն իսկ բանասիրութեան:

Դասական գրականութեան բարոյական
բարձրացնող ոյժը հանրածանօթ է. արդի
Եւրոպան իր գործն է. առանց վերածնու-
թեան ան պիտի ապրէր դեռ Միլլին դա-
րու խաւարին մէջ. միայն Հեկտորի հրա-
ժեշտին տեսարանը ինչ փափուկ զգա-
ցումներ կարող չէ շնչել հայ. ընթերցողին,
եթէ միայն հետաքրքրուի այն հին գլուխ —
գործոցով կանխապէս համակրելով անոր
հերոսներուն՝ իբրեւ ցեղակիցներու. որով-
հետեւ, պէտք է ըսել, ազգային զգացումը
դեռ կը մնայ Հայութեան մէջ իբրեւ ամենէն
արմատացածը և պէտք է անպայման գոր-
ծածել զայն յօգուտ « Դասական » դաս-
տիարակութեան երբ քննադատութիւնն
ինքնին ձեռնտու և նպաստաւոր է այս
գործին: Հոմերի և Վիրգիլի աշխարհաբար
թարգմանութիւնները իրենց յարմարագոյն
վայրկենին կը հասնին, և պիտի ունենան
սեական օգուտներ՝ եթէ ոչ միայն զրական
այլ մասամբ նոյն իսկ ցեղական կրթու-
թեան մաս նկատուին: Քննադատութեան
սովորն և անկենդան տեղեկութիւնը թէ
Հայերը Փոռլզացիներ են՝ ինչպիսի՜ կեն-
դանութիւն պիտի չառնու երբ դասական
դիւցազնեղբորութեան նկարագրները գան
այդ տեղեկութիւնը վերագծելու հրաշալի

պատկերներու, և տեսիլներու անվերջ շարքի մը:

(Գտակար՝ մեր ականարկած ուղղութիւնը՝ նաև գեղարուեստի: Ոչինչ ժառանգած ենք մենք հեթանոսական շրջանէ. ընդհակառակն Փոռլզական ցեղը որքան յաճախ կը ներկայանայ յոյն գեղարուեստի միջոցաւ, և պեղումներ ինչ գանձեր հանած են արդէն դիւցազններգական քաղաքի եօթն խաւերէն: Անոնք գաղափար պիտի տան մեզ ցեղային արուեստի մասին:

Բայց մասնաւորապէս ազգային պատուոյն մէջ պիտի ըլլայ մեր մեծագոյն շահը: Փոռլզական ցեղը, որմէն Հռովմայի ցեղը անգամ սիրիւ իրենց նախատինք չեն նկատած, — Ենէականը՝ իրենց ազգային դիւցազններգութիւնը ներշնչուած է այդ ոգիէն — իրեն ազդեցութիւնն ունեցած է հնութեան ամենէն քաղաքակիրթ ազգերուն վրայ. կիւբելէ զեցուհին՝ օրինակ իմի՞ Փոռլզացիներէն անցած էր Բունայ և Հռովմայեցոց մէջ. Փոռլզական դիցաբանութիւնն է որ մեզ ցոյց պիտի տայ թէ Հայերը Թեսաղիայէն հեռացած ժամանակ՝ աստուած մը չէն մոռցած Ուրմպոսի ամպերուն մէջ և հայ մտածումը շրջան ըրած չէ՞ բնաւ աշխարհի մէջ՝ յոյն զրոյցներու միացած:

Եթէ հաստատ է բանասիրութեան հաստատումը՝ Հայութիւնը այնքան կարօտ չէ իր քաղաքակերթ ոյժ մ'ըլլալուն ապացոյցները ծանօթացնելու, այլ միայն յայտ-

նելու թէ իրն է արհեստ մը և զարգացում մը որ արդէն աշխարհածանօթ են:

Վերջապէս բանասիրութիւնը՝ որուն կը պատկանի Հայերու Փոռլզական ծագման յայտնութիւնը՝ — և իթէ կ'ուզէք՝ պատասխանատուութիւնը — պիտի վարձատրուի իր կարգին. սկզբունքի մը անտեղութիւնը յաճախ կարելի չէ իմանալ, առանց զայն գործադրութեան փորձէն անցնելու. այսպէս կարելի չէ յաճախ հմտական գաղափարի մ'արժէքը դատել եթէ խոյս տրուի անկից յառաջ եկող հետեանքներէն, եթէ ան հետու պահուի կեանքի ամբողջական շրջանակէն:

Մայրայեղութեան տարուած պահուն է որ սխալի մը ծաղրականութիւնը կը յայտնուի, կամ ընդհակառակն ճշմարտութեան մը բովանդակ, խոր հաճոյք. երկու պաշտօններն ալ օգտակար բանասիրութեան: Վերջինս Փոռլզական կրօնքի, լեզուի և արուեստին հետ հայկականը մանրամասն համեմատութեան զնելու բռնադատուած՝ դիւրաւ պիտի գտնէ իր վրիպակը կամ նորագոյն ճշմարտութիւններ:

Յամենայն դէպս Հոմերի դիւցազներգութեան վերջ հասած պահուն՝ հայ ընթերցողը կը զգայ ճակատագրային կապը ... Փոռլզական քաղաքը՝ բոցերու մէջ՝ յարմարագոյն տեսարանն է որ կրնայ մեր պատմութեան սկիզբը գետեղուիլ:

Հ. Կ. Տ. ՍԱՀԱԿԵԱՆ

1. — Առաջին բաղադրական վորժը որ եղած է՝ է Միքսա Ձերագի «Հոմերոս և Հայք» յօդուածիկը (Բազմ. 1896 թի 401). Մեծաբոյ յօդուածիկըը համեմատած է հայ ժողովրդական սովորութիւններու հետ Հոմերոսի նշանակած մի ցանի բարքեր (զահի մասին, աղի մասին, լալկաների): Իր համեմատութիւնները բաւական անվստահելի են՝ շատ սովորութիւններ հասարակաց ըլ-

լալով նախական ժողովուրդներու, բայց իրեն կը պատկանի գիտական առաջին յանգուցն և զօգելի ցալլ մ'ընելու արդիւնքը: Փոռլզական գեղարուեստը — որ կեցած են ասարզներ, կահկարասիք — և Փոռլզական դիցաբանութիւնն է որ ջօշափելի փաստեր պիտի տան, մեր արդի սովորութիւններու հայեցակէմ ծագումը այնքան երկար յական ըլլալով: